

Reflexen

G. van den Brink

15 jaar AWGB

Men hoeft niet over een bijzonder scherpe blik te beschikken om te kunnen waarnemen dat het debat over de rol van godsdienst in onze samenleving in hoog tempo aan het verharderen is. Er is veel kritiek op de wijze waarop Geert Wilders de islam buiten spel tracht te zetten - D'66 vaart er wel bij in de politieke peilingen - maar die kritiek komt doorgaans niet voort uit een diepe overtuiging aangaande de rol die religie in het publieke domein dient in te nemen. Op dat punt is men het met Wilders vaak juist wel min of meer eens. Van de grote partijen neemt alleen het CDA het nog nadrukkelijk op voor de notie van 'samenleven-met-verschil', waarbij we het gegeven dat mensen fundamenteel verschillend in het leven staan aanvaarden als inherent aan een krachtige democratie. Wie dus bijvoorbeeld als ambtenaar van de burgerlijke stand geen homo's wil trouwen, hoeft om die reden geen 'beroepsverbod' opgelegd te krijgen - we tolereren in Nederland, hoe moeilijk velen dat wellicht ook vinden (tolereren betekent 'tillen aan'!), dat zo iemand vanuit fundamenteel andere levensbeschouwelijke uitgangspunten dan die van de meerderheid in het leven staat. Hij of zij hoeft daar dus niet onnodig de negatieve gevolgen van te ondervinden. Dat was de strekking van een lezing die minister Ernst Hirsch Ballin onlangs (11-11-2009) hield ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van de Algemene Wet Gelijke Behandeling. Op de achtergrond herkende ik de inspiratie die in dit verband binnen en buiten kringen van het CDA al jarenlang uitgaat van iemand als G.G. de Kruijf, die de notie van 'samenleven-met-verschil' al sinds zijn studie *Waakzaam en nuchter* (1994) met overtuiging uitdraagt.

Steeds duidelijker wordt echter dat deze positie, hoezeer ze ook inzichtelijk te maken valt als oer-democratisch, onder druk komt te staan. Het CDA bevindt zich wat dat betreft samen met de kleine christelijke partijen in de tang van het verbond dat links- en rechts-liberale partijen maar al te graag met elkaar sluiten als het gaat om thema's die te maken hebben met de publieke invloed van religie - of dat nu de wet op de godslastering betreft, de winkelsluitingstijden of de vrijheid van onderwijs. Het lijkt erop dat het mislukken van de Doorbraak destijds de Nederlandse christenheid in dit verband steeds meer parten gaat spelen. Wanneer het gelukt was om hier, net als in de Verenigde Staten, een politiek landschap te krijgen dat niet langs religieus-ideologische maar langs andere scheidingslijnen was ingericht, waren christenen in diverse seculiere politieke partijen een factor van betekenis gebleven en was de genoemde tangconstructie minder goed denkbaar geweest. Het risico van stemmenverlies zou immers voor elk van de partijen te groot zijn (wat dat betreft pakken moslims het momenteel wellicht verstandiger aan door zich over verschillende politieke partijen te verdelen).

Intussen kan men zien aankomen dat de vrijheid van onderwijs op termijn wel eens

een volgend slachtoffer kan worden van de verharding van het religie-debat. Ons systeem van publieke bekostiging van levensbeschouwelijk gekleurd onderwijs is immers tamelijk uniek; ook in op zichzelf minder gesecculariseerde samenleving zoals de Verenigde Staten is het onbekend. Dus als men er daar al een schending van het beginsel van de scheiding van kerk en staat in lijkt te zien, waarom zouden we dat hier dan niet doen? Het zal ongetwijfeld niet in deze kabinetsperiode aan de orde komen, maar er worden momenteel van diverse kanten wel zoveel schoten voor de boeg gelost dat het in de toekomst haast onvermijdelijk op de nationale politieke agenda moet komen. Steeds krachtiger worden de geluiden van hen die zelfs van mening zijn dat godsdienstige opvoeding van kinderen feitelijk neerkomt op een vorm van langdurige hersenspoeling. De redenering verloopt dan verder rechttoe rechtaan: de door de staat bekostigde school dient uiteraard geen verlengstuk te zijn van een dergelijk proces van geestelijke misvorming... Dat een religieuze opvoeding aantoonbaar veel goeds met zich meebrengt, dat een in levensbeschouwelijk opzicht *neutraal* perspectief in het onderwijs niet bestaat, dat juist het principe van gelijke behandeling het huidige stelsel rechtvaardigt, dat een meerderheid van de ouders nog altijd een vorm van bijzonder onderwijs voor de eigen kinderen verkiest, en dat men in het buitenland vaak met bewondering naar ons systeem kijkt - dat alles ziet men dan voor het gemak over het hoofd. Laten we hopen dat er uiteindelijk genoeg mensen zullen blijven die deze zegeningen wel tellen.

80 jaar Habermas

In dit verband speelt ook een rol dat we in Nederland helaas niet direct gezegend zijn met atheïstische woordvoerders die de nuance vermogen in te zien. Het ressentiment jegens godsdienst, en dan speciaal het christelijk geloof, zit diep. Terwijl alom de gedachte heerst dat er bij een jongere generatie toch weer meer openheid en onbevangenheid jegens het geloof zou moeten ontstaan, wordt het klimaat er vooralsnog niet beter op. Integendeel, iemand als Floris van den Berg (1973) opereert wel minstens zo militant als vertegenwoordigers van een oudere generatie zoals Herman Philipse en Paul Cliteur, maar op een aanzienlijk lager intellectueel niveau.

Het viel me onlangs op dat dat in Duitsland in beide opzichten wat anders lijkt te liggen. Dat blijkt niet alleen uit het brede vertrouwen dat iemand als Angela Merkel er geniet, maar ook uit de inbreng van één van Duitslands grootste na-oorlogse intellectuelen: de filosoof Jürgen Habermas. Eerder dit jaar werd Jürgen Habermas tachtig, en dat is een mooie aanleiding om op de valreep van dit jaar ook eens even bij zijn werk stil te staan. Habermas was decennialang - en is in zekere zin nog altijd - het boegbeeld van het voortgezette project van de moderniteit in Europa. In zijn werk probeert hij op ingenieuze wijze verder te denken vanuit de seculiere Verlichting en aan te geven hoe een dergelijke inzet, praktisch-maatschappelijk vertaald, uiteindelijk de samenleving als geheel verder helpt. Postmoderne kritiek op de Verlichting zoals zijn voormalige Frankfurter leermeester Adorno die ging leveren, was aan hem niet besteed. Hij weet de problemen waar Adorno, Lyotard en anderen op wezen juist aan het feit dat het Verlichtingsproject

unvollendet was, en in zijn hoofdwerk *Theorie van het communicatieve handelen* (1981) probeert hij met Duitse degelijkheid te laten zien hoe het voortgezet kan worden in de richting van een communicatieve cultuur waarin verschillende instituties vanuit een gedeelde rationaliteit hun belangen op elkaar afstemmen. De rol van religie achtte hij daarbij achterhaald: religieuze verbanden zouden een archaïsche vorm van sociale integratie belichamen. De samenleving van de toekomst was een samenleving zonder religie.

Op dat laatste is Habermas echter teruggekomen. Geraakt door de gebeurtenissen sinds september 2001 bestempelt hij onze samenleving nu als *post-seculier*. Daarmee bedoelt hij dat gelovige en niet-gelovige visies op het leven tot in lengte van dagen naast elkaar zullen blijven bestaan. Gelovigen zullen daarom moeten tolereren dat niet-gelovige perspectieven zich blijvend in het publieke domein manifesteren. Maar het omgekeerde is evenzeer waar: niet-gelovigen zullen de blijvende inbreng van geloofsperspectieven in het publieke debat moeten aanvaarden, zonder deze als een hinderlijke terugval in een verouderde samenlevingsvorm te zien. Habermas baseert die opvatting niet slechts op procedurele overwegingen van *fairness*, zoals dat in een goede democratie nu eenmaal alle stemmen gehoord dienen te worden. Hij voert er ook inhoudelijke overwegingen voor aan. Weliswaar blijft hij van mening dat in het publieke debat slechts algemeen inzichtelijke (dus niet op godsdienst gebaseerde) argumenten geldingskracht hebben. Maar zulke argumenten kunnen wel degelijk verscholen liggen in het ‘semantisch potentieel’ dat slechts in een religieuze traditie als de christelijke bewaard is gebleven. Dan moet zo’n religieus getint discours dus door geseclariseerde burgers gehoord worden en eventueel vertaald in een taal die toegankelijk is voor het publiek als geheel. ‘Het nut van luisteren’, kopte Ger Groot dan ook boven het artikel waarin hij onlangs de nieuwe inzet van Habermas voor NRC-publiek inzichtelijk maakte (*NRC Handelsblad*, 4-11-2009).

Het is in dit licht gezien niet onbegrijpelijk dat Habermas en (toen nog) Joseph Ratzinger elkaar in hun dialoog over de betekenis van secularisatie enkele jaren geleden dicht naderden (cf. *Dialektiek van de secularisering. Over rede en religie*, Kapellen 2009; de ontmoeting waarop deze uitgave teruggaat vond plaats in 2004). Slechts over de fundering van de democratie en over de mogelijkheid van een omvattend *Weltethos* verschilden beiden van mening. Habermas meent dat de democratische rechtstaat zijn rechtvaardiging in zichzelf vindt, Ratzinger dat deze slechts kan rusten in een goddelijke orde; Ratzinger meent dat de verschillende morele tradities naast elkaar zullen blijven staan, Habermas blijft hopen op één universele rationele moraal. In zijn recent gepubliceerde bundel *Geloven en weten, en andere politieke essays* (Boom 2009) werkt Habermas intussen nog wat nader uit waarom geloof wat hem betreft een rol van betekenis dient te blijven spelen in het publieke domein, en dus niet langer gelijkstaat met een betreurenswaardig atavisme. Een gesloten seculiere rationaliteit is gemakkelijk geneigd haar eigen begrensdheid te vergeten en zich niet langer op fundamenteel niveau te laten tegenspreken. Daarmee kan zij het zicht verliezen op belangrijke morele beseffen die juist in de godsdienst bewaard zijn gebleven. Concreet denkt Habermas in dit verband bijvoorbeeld aan het onderscheid tussen Schepper en schepsel. Waar dat uit het oog ver-

loren wordt, bezwijken we gemakkelijk voor de verleiding om zelf voor God te gaan spelen door bijvoorbeeld via gentechnologie een hoger soort mensenras te kweken - een streven van zijn collega Peter Sloterdijk dat Habermas (Ger Groot herinnert eraan in bovengenoemd artikel) in de negentiger jaren van de vorige eeuw vanuit zijn ervaringen met het nazi-tijdperk scherp bekritiseerde.

Welnu, dit zijn belangrijke nuances in het atheïstisch vertoog die men in Nederland node mist! Hier is men veelmeer geneigd tot kortzichtig denken in de trant van: als christenen op grond van hun moraal tegen zulk gebruik van gentechnologie zijn, dan behoren wij als goede religie-critici daar waarschijnlijk vóór te zijn... Gelukkig zijn atheïsten in ons land intussen nog wel zozeer onder de indruk van Habermas' intellectuele statuur dat ze bereid zijn van hem te leren. Elsbeth Etty noemde hem onlangs nog 'een reus in alle politieke en filosofische debatten sinds het bestaan van de Bondsrepubliek Duitsland'. En ze lijkt met hem in te stemmen 'dat niet-gelovigen bereid moeten zijn positieve religieuze intuïties te erkennen. Religie is immers ook een bron van altruïsme, naastenliefde, vredelievendheid, beschaving, kortom van waarden die ... niet slechts passief behoren te worden geduld in een seculiere staat, nee, zij moeten actief worden gerespecteerd en gewaardeerd' (*NRC Handelsblad*, 4-11-2009). Wanneer Etty en andere vertegenwoordigers van het atheïstische establishment dit werkelijk serieus gaan nemen, zou dat toch moeten leiden tot een andere toon in het religie-debat in ons land.

390 jaar nationale synode - en nu weer één?

Intussen mag duidelijk zijn dat ook de spreekwoordelijke onderlinge verdeeldheid van de kerken natuurlijk niet bijdraagt aan een klimaat waarin christelijke inbreng in het publieke debat erg serieus genomen wordt. Mede daarom valt het mijns inziens positief te waarderen dat het idee van van voormalig PKN-synodepreses ds. G. de Fijter om volgend jaar te komen tot een tweede nationale synode als ik het goed zie steeds meer weerklank begint te vinden. Niet dat men van zo'n synode op zichzelf zo heel veel kan verwachten. De term 'synode' is in die zin uiteraard misleidend, dat er geen bindende besluiten genomen kunnen worden. Maar ze heeft vóór dat ze de sfeer van vrijblijvendheid die tot dusver zo kenmerkend is voor het gesprek over eenheid in de gereformeerde gezindte overstijgt. Na 390 jaar (in 1619 sloot de eerste...) eindelijk een tweede nationale synode - dat klinkt toch serieus! Inderdaad: zo serieus moet het ons dus ook zijn, of worden. Hopelijk wordt de nieuwe nationale synode dan ook geen eenmalig symbolisch gebaar, maar een wolkje als eens mans hand dat een nieuw klimaat inluidt.

Aanvankelijk leek het idee overigens een vroege dood te sterven doordat het terecht kwam in de maalstroom van al te voor de hand liggende kritiek. Het plan werd van verschillende kanten vanuit voorspelbare oude reflexen afgewezen: als vrijzinnigen wantrouwen we samenwerking met orthodoxen, als orthodoxen hebben we genoeg aan Dordt, als evangelischen zien we niets in wat voor synode dan ook, geef ons maar een opwekkingsconferentie (zo W.J. Ouweneel). Maar de wind ging draaien. Tot de stuur-

groep traden personen toe uit onder meer de Remonstrantse Broederschap, de lutherse synode, maar ook de Gereformeerde Gemeenten (in de persoon van drs. I.A. Kole, die met een indrukwekkende ijver en visie immer actief is op het front van de gereformeerde oecumene) en de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten. Dat sloeg een brede accolade waarbinnen ook vertegenwoordigers van andere kerkgemeenschappen hun plek innamen. Onderling nogal verschillende media als *Trouw* en het *Nederlands Dagblad* reageerden voorzichtig positief. Het statement dat de stuurgroep ontwierp als voorschot voor een gemeenschappelijk getuigenis liet vervolgens zien dat het mogelijk is om tot een belijdende tekst komen zonder dat er zozeer op punten en komma's gelet moet worden dat slechts een nietszeggend compromis overblijft.

Het lijkt me dat een en ander te maken heeft met een bepaalde geestelijke convergentie die zich momenteel zowel in de kerken als in de evangelische beweging aftekent. Dezelfde Ouweneel heeft daar onlangs in een column in het *Friesch Dagblad* (4-11-2009) nog op gewezen. Dat deel van de christenheid dat door de secularisatie heenkamt, lijkt meer éénsgeestes dan de diverse zuilen en zuiltjes van voorheen. Ouweneel plaatst dat vooral onder de noemer van de pneumatologie: 'De belangstelling voor het werk van de Heilige Geest groeit enorm, en wel in bijna alle geledingen van de Nederlandse christenheid. Daarbij gaat het niet alleen om pinksterstokpaardjes, zoals tongentaal en profetie, maar eerst en vooral om meer toewijding, meer kracht, meer liefde, meer ijver, meer vrucht, meer discipelschap, meer bewogenheid, meer aanbidding, meer strijden in de gebeden, meer gelijkvormigheid aan Christus'. Niet bij iedereen is dat verlangen even gearticuleerd wellicht, en het is ook jammer dat zo'n vaststelling meteen weer aanleiding is om (men zou bijna zeggen: naar goed evangelisch recept) die mede-christenen een veeg uit de pan te geven die nog niet zover zijn. Maar de tendens die Ouweneel hier aanwijst lijkt me wel herkenbaar. In de traditionele midden-orthodoxie zoeken velen, en vooral jongeren, naar minder vrijblijvende en meer getuigende vormen van christen-zijn. In een aantal afgescheiden kerken beseffen steeds meer mensen hoe heilloos de weg van afscheiding uiteindelijk is uitgekapt - de herdenking van 175 jaar Afscheiding verliep dan ook zeer ingehouden, met een bewonderenswaardige bereidheid tot kritisch zelf-onderzoek aan bijvoorbeeld gereformeerd-vrijgemaakte zijde. En aan pentecostale en evangelische zijde slijten de scherpe kantjes van het zoeken naar een eigen afgebakende identiteit in extreme geestesuitingen hier en daar wat weg, terwijl het anti-kerkelijk sentiment (hopelijk) navenant afneemt. Het besef dringt zich op dat we elkaar nodig hebben, en dat we elkaar misschien kunnen vinden in de gestalte van wat tegenwoordig wel heet een 'milde orthodoxie'.

Wie wil weten hoe zo'n milde orthodoxie er inhoudelijk uitziet, leze de credo-tekst die ter voorbereiding op de nationale synode werd opgesteld (te vinden op www.nationalesynode.nl). Deze tekst is niet mild in de zin van vaag; er wordt onder meer gesproken over 'een wereld die gedoemd is in het oordeel te vergaan', en dat zijn zware woorden. Maar ze is wel mild in die zin dat niet ieder het eigen kerkelijk (of anti-kerkelijk) idioom per se verwoord wil zien. Een toenemend besef van de katholiciteit van het christelijk geloof maakt het mogelijk om ook zonder dat eigen gelijk terug te willen zien te formuleren waar het in het christelijk geloof op aankomt. Er vindt daarbij een osmose plaats

waarin reformatorische en evangelische stromingen over en weer van elkaars sterke punten willen leren. Dr. Henk Bakker benoemde dit verschijnsel laatst op het christelijk informatieplatform (www.cip.nl; 18-11-09) fraai als ‘overstijgend geloven’, en hij ziet er de toekomst van de kerk in.

De hedendaagse evangelicalisering van de kerken kan in dit verband gezien worden als een vernieuwingsbeweging in het verlengde van de 16^e eeuwse Reformatie, het Piëtisme en de Nadere Reformatie van de 17^e eeuw, de Great Awakening in de 18^e en het Reveil in de 19^e eeuw. Elke eeuw heeft kennelijk zulke geestelijke tegenbewegingen nodig in reactie op een klimaat van verstarring en zelfgenoegzaamheid dat in het gestandaardiseerde kerkelijk leven gemakkelijk binnensluipt. Zulke bewegingen kunnen echter nooit zónder de gevestigde kerken: het gaat mis zodra ze doorslaan en in een weinig vruchtbaar isolement terecht komen. Hun beste vertegenwoordigers beseffen dat ook en gaan dus niet aan de zijlijn staan maar nemen hun verantwoordelijkheid. Dezelfde Geest die aanspoort tot meer liefde, meer ijver, meer vrucht, meer gebeden et cetera is immers blijkens het Nieuwe Testament ook de Geest van meer eenheid (Efeze 4:3vv.). Daarom is de kritiek van Ouweneel op het synode-plan ook zo merkwaardig. De initiatiefnemers tot de nationale synode weten zich immers juist door deze Geest gegrepen, en achten dat op dit moment bepalender dan de vele oude kerkelijke verschillen die hen scheiden. Hopelijk krijgen zij de wind (om in pneumatologische termen te blijven) meer en meer in de zeilen.

En misschien zouden ze dan ook kunnen overwegen om, evenals dat bij de eerste synode te Dordrecht het geval was, vertegenwoordigers van enkele buitenlandse kerken uit te nodigen voor de nieuwe synode. Er zijn er vast wel van wier ervaringen veel geleerd kan worden. Bovendien blijft het initiatief zodoende geen intern-Nederlands gebeuren maar raakt het van meet af aan ingebed in de catholica.

2000 jaar Kerstfeest - en nog altijd twijfel over de beweging Gods

Niet alle ontwikkelingen op het protestantse erf zijn intussen convergerend. In zijn lezing op een symposium over de Psalmen dat afgelopen najaar belegd werd door het tijdschrift *Oude Paden* betreurt J. Mastebroek, voormalig bibliothecaris van de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Gemeenten te Rotterdam, de teloorgang van het gebruik van de psalmberijming van Datheen ten gunste van die van 1773. Terecht wijst hij erop dat die laatste de geest van de Verlichting ademt, en noemt hij als voorbeeld daarvan de frequentie waarmee God erin als Opperwezen wordt aangeduid. Daarnaast geeft hij echter nog een tweede voorbeeld, dat van heel andere aard is. Mastebroek wijst namelijk op de berijming van de lofzang van Zacharias, waar in het vierde couplet de regel „Die met ons lot bewogen” voorkomt. Het is een regel waarin de berijming de Lukaanse tekst mijns inziens trefzeker weergeeft. Het gaat in Lukas 1:78 immers over ‘de innige gevoelens van barmhartigheid’ waarmee God ‘naar ons omgezien heeft’ (HSV). Mede vanwege deze ene regel laat ik persoonlijk het betreffende couplet dan ook graag zingen in diensten rondom Kerst. Ik begrijp nu echter dat niet ieder-

een het couplet graag meezingt: *Mastenbroek kent kerkenraadsleden die dan niet meezingen, omdat ze geloven dat God alleen in Zichzelf bewogen kan zijn.* Dat uiterst intrigerende zinnetje stamt uit het verslag in het *Reformatorisch Dagblad* (28-09-09) waaraan ik hier het een en ander ontleen, en het bleef bij me haken.

Men ziet het voor zich. De predikant - of waarschijnlijk de preeklezer - geeft Gezang 3:4 uit de *Enige gezangen* op, en in de kerkenraadsbank houden sommigen de lippen stijf op elkaar. In elk geval bij de bewuste regel, maar de echte *diehards* vermoedelijk bij het totale couplet, want zo'n regel besmet natuurlijk het hele lied... Het stille protest hangt niet, zoals men misschien zou verwachten, samen met het woord 'lot'. Dat is in deze context ook volmaakt onschuldig omdat het niet veel meer dan 'situatie' betekent; slechts wie dat niet ziet zou (eventueel onder verwijzing naar K.H. Miskotte) kunnen menen dat het hier om de heidense categorie van het noodlot gaat. Maar dat is dus niet aan de orde. Waar het de critici om gaat, is dat God in deze regel wordt voorgesteld als zijnde bewogen met ons mensen. Dat zou onbijbels zijn, aangezien God in werkelijkheid 'alleen in Zichzelf' bewogen kan zijn.

Laat ik het maar ronduit zeggen: met deze gedachte wordt naar mijn idee het hart van het Evangelie aangetast. De ontkenning van Gods bewogenheid met mensen is christelijk gesproken een ketterij van de bovenste plank. Ze is dan ook niet afkomstig uit de gereformeerde belijdenis en al helemaal niet uit de Heilige Schrift, maar uit de heidense Griekse filosofie. Van daaruit is ze binnengeslopen in de middeleeuwse en later de protestantse scholastiek. Ze leek met name dankzij de Reformatie, de radicalisering daarvan in het werk van Barth en in brede zin de opkomst van de bijbelse theologie, uitgebannen. Maar ze blijkt dus alleen maar ondergronds te zijn gegaan, om hier in de volksvroomheid ineens weer op te duiken. Zomaar in een bijna achteloos neergeschreven zinnetje in een krantenverslag blijkt ze springlevend. Is de leer van Gods onbewogenheid vanuit de protestantse scholastiek wellicht via een vorige generatie predikanten uit de Gereformeerde Gemeenten bij de betreffende kerkenraadsleden terechtgekomen? In elk geval wordt ze voor het summum van christelijkheid gehouden. Terwijl ze juist neerkomt op een regelrechte ontkenning van alles waar het Evangelie voor staat: de boodschap van Gods ontferming over een wereld verloren in schuld, zoals die juist met Kerst wereldwijd weer in alle toonaarden wordt verkondigd en bezongen.

Oordeel ik te hard? Bedoelen de betreffende kerkenraadsleden het wellicht subtieler, bijvoorbeeld zó dat bewogenheid veranderlijkheid impliceert, en veranderlijkheid afhankelijkheid van iets buiten God zelf, zodat we deze eigenschap daarom slechts in oneigenlijke zin aan Hem kunnen toeschrijven? Ligt de achtergrond van het protest tegen de berijmde lofzang van Zacharias historisch gezien misschien in Calvijns moeite met het serieus nemen van de goddelijke *passiones*? Dat zou aan de heidense herkomst nog altijd weinig afdoen (want ook Calvijn staat hier onder wijsgerige invloeden die vreemd zijn aan het Evangelie), maar is ook feitelijk niet hard te maken. Calvijn spreekt immers regelmatig onbekommerd over Gods bewogenheid. Zo is God door zijn goedheid bewogen om de schepping te onderhouden (*Institutie* I 5, 6). En zou dat wellicht nog als een bewogenheid 'in Zichzelf' opgevat kunnen worden, dat is niet meer aan de orde wanneer Calvijn in zijn rechtvaardigingsleer stelt dat het de menselijke ellende is waardoor God

tot barmhartigheid bewogen wordt (*Institutie* III 11, 16; cf. III 17, 4). Gods bewogenheid kan zich zelfs richten op niet-gelovigen, zoals blijkt uit de verhoring van het gebed van Achab in 1 Koningen 21:29 (*Institutie* III 20, 15). En wanneer wij in het gebed God als ‘onze Vader’ aanroepen, mogen we weten dat deze Vader der barmhartigheden nog meer met ons zondaren bewogen is dan een aardse vader met diens zoon (*Institutie* III 20, 37). Ook al zou het zo zijn dat Calvijn, wanneer men er bij hem op zou doorvragen, dit alles voor mensvormig spreken zou houden, dan staat dat hem niet in de weg om onbekommerd en met ontroering over Gods bewogenheid te spreken - en ongetwijfeld ook te zingen.

De theologische bron van deze ketterij moeten we dus elders zoeken, en wel bij H. Heppe. Wanneer Heppe in zijn onvolprezen leerboek *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche* ergens in een uithoek van de uitvoerige eigenschappenleer (let om te beginnen al op die plaats, helemaal aan het eind) over Gods liefde komt te spreken, dan definieert hij haar met Polanus als volgt: *amor Dei est essentialis proprietatis sive essentia Dei, qua oblectans sese in eo, quod approbat, ei bonum vult* (c.4, par.32). Dus ‘de liefde Gods is de wezenlijke eigenschap of het wezen van God, waardoor Hij, zichzelf beminnend in datgene wat Hij goedkeurt, er het goede voor wil’. Inderdaad - hier bemint God in eigenlijke zin slechts zichzelf en is Hij dus slechts in en met zichzelf bewogen. Voor zover Gods liefde in afgeleide zin verder gelukkig ook nog die mensen geldt die hij goedkeurt, neemt ze niet de vorm aan van bewogenheid maar van (emotieloze) welwillendheid (*benevolentia*). Ik ben prof. Antoon Vos nog altijd dankbaar dat hij ons destijds de godsleer van Heppe liet bestuderen aan de hand van het commentaar dat E.J. Beker en H.M. Hasselaar daarop gaven in hun vijfdelige dogmatiek (zou Vos dat werk nu trouwens nog als een goede gids aanbevelen?). Didactisch vonden we die dogmatiek als studenten een ramp, maar ik besef achteraf pas hoeveel ik er ondanks de gedrongen en geladen schrijfstijl - of misschien wel juist daardoor, het dwong je immers tot zorgvuldig lezen en herlezen - van geleerd heb.

Beker en Hasselaar geven het volgende commentaar op Polanus’definitie van Gods liefde, waarbij we ons alleen maar kunnen aansluiten: ‘In alwat God in liefde tegemoet treedt, bemint hij dus zichzelf. Daarop is o.i. kort en goed te antwoorden: deze godheid, in zelf-liefde verzonken en in zelf-liefde zich manifesterend, staat juist bij alle heidenen in eer en aanzien. Zulk een godsbegrip voert ons het pantheïsme [Spinoza! GvdB], niet het Schriftgetuigenis binnen. Het is geen weergave van de eeuwige liefde, waarin het offer centraal staat. En zij strookt ook niet met de vereenzelviging van Gods liefde en genade...’ (*Wegen en kruispunten in de dogmatiek* 1, Kampen 1978, 77). Kortom, hier is inderdaad het hart van het Evangelie van Gods genadige toewending tot zondaren in het geding.

Men kan zich afvragen wat er toch achter deze verdachtmaking van Gods echte betrokkenheid op ons mensen zit. De Bijbel is er immers vol van; ze zou nooit geschreven kunnen zijn zonder de overrompelende ervaring van die betrokkenheid. De belijdenis zwijgt er al evenmin over, maar wijdt er indrukwekkende passages aan. ‘Wij geloven,’ zo formuleert artikel 17 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, ‘dat onze goede God door zijn wonderlijke wijsheid en goedheid, ziende dat de mens zich (...) in de

lichamelijke en geestelijke dood geworpen, en geheel ellendig gemaakt had, zichzelf begeven heeft om hem te zoeken, toen hij al bevende voor Hem vlood, en heeft Hem getroost, belovende hem zijn Zoon te geven...'. Over bewogenheid gesproken. God wordt hier, zo schrijft J. van Eck in zijn mooie boekje *En toch beweegt Hij* (Franeker 1997), voorgesteld 'als degene die zijn schepselen ziet, geraakt wordt door de toestand waarin zij zich bevinden en daardoor in beweging wordt gebracht. God als de Bewogene, zou men kunnen zeggen'(43). Hoe is het dan mogelijk dat juist in groeperingen die Schrift en belijdenis zo hoog in het vaandel hebben staan op zo'n aangelegen punt de oude Grieken de doorslag geven? Het blijft mijns inziens lastig hier helemaal de vinger achter te krijgen. Van Eck zoekt het in de menselijke ervaring van eenzaamheid, waardoor we God beleven als iemand die ons vreemd is en op ongenaakbare afstand staat (13). H. Berkhof kwam wellicht nog wat verder toen hij erop wees dat zo'n verre afstandelijke God die niet wezenlijk op ons betrokken is, ons wel zo goed uitkomt, omdat Hij ons ook niet stoort (*Christelijk geloof*, 5^e druk, 121). Maar het blijft raadselachtig, gezien de unanimiteit waarmee niet alleen de engelen in de Kerstnacht maar ook alle nieuwtestamentische getuigen ons van Gods mensenliefde in Christus (Titus 2:4) willen doordringen.

Het gedrag van Mastenbroeks kerkenraadsleden bevestigt mij intussen in het wantrouwen jegens hen die betogen - en zij zijn momenteel toonaangevend in het theologiehistorisch onderzoek - dat de scholastiek slechts een onschuldige methode is. De scholastieke theologen zouden weliswaar een ander genre verkozen hebben dan Calvijn, maar toch wezenlijk hetzelfde gezegd en bedoeld hebben. Goed beschouwd, zo suggereert iemand als prof. dr. Richard Muller op verschillende plaatsen in zijn imposante oeuvre, zouden zij zelfs gewoon met de Heilige Schrift overeenstemmen. Mijns inziens hoeven we echter de retoriek van de zestiger jaren over de 'vreemde verleiding' (H.A.M. Fiolet) waaraan het christendom ten prooi zou zijn gevallen in haar confrontatie met het Griekse denken, en over de wezenlijke tegenstelling die er zou zijn tussen de hebreeuwse en de Griekse denkwijze (T. Boman e.a.) niet weer terug te halen om toch alert te blijven op wezensvreemde, aan de Griekse filosofie ontsprongen invloeden die zich in de loop der geschiedenis met de *sacra doctrina* vermengd hebben, en zo een uiterst schadelijke invloed uitgeoefend. Beker en Hasselaar spreken op dezelfde bladzijde over de scholastieke methode die 'in haar eigen net gevangen' wordt, en over 'de innerlijke inconsequentie van het systeem' die juist daar waar Gods liefde beleden wordt met de handen te tasten is. Het is taal die vandaag volstrekt contrabande is, maar die mij toch niet los wil laten.

Al was ik het maar omdat ik me de op het gewraakte punt zo trefzekere berijming van de lofzang van Zacharias niet graag laat afnemen. Het is het taalkleed van de achttiende eeuw, maar daarbinnen herken je de regels als een moment van pure poëzie en echte ontroering:

Die, met ons lot bewogen
 Om ons van zond' en ongeval t'ontslaan
 Een ster in Jacob op doet gaan
 De zon des heils doet aan de kinnen staan.

Ruim 100 jaar Gereformeerde Gemeenten

Ik denk nog wat verder door over het voorafgaande en plaats het in het wat bredere kader van de inmiddels ruim 100 jaar bestaande Gereformeerde Gemeenten. Dhr. Mastenbroek is in deze kringen namelijk een gezaghebbende stem. John Mastenbroek, zo lees ik op de website http://www.depelgrim.nl/contents/nl/d1062_J._Mastenbroek.html (13-11-09), is een veelzijdig man. Hij is lid van diverse kerkelijke deputaatschappen in de Gereformeerde Gemeenten en bestuurslid van een aantal stichtingen. Verder werkt hij mee aan diverse periodieken, zoals *Terdege* en *De Evangelist*, en publiceerde hij verschillende boeken op het terrein van de kleine kerkgeschiedenis. En dan is hij nog redactiesecretaris van het genoemde tijdschrift *Oude Paden*. Als het bovengeciteerde RD-verslag correct is, is Mastenbroek het eigenlijk wel eens met de zwijgende kerkenraadsleden. Maar ook als dat laatste niet zo is, zag hij kennelijk geen reden om zich kritisch over hen uit te laten. Dat laatste doet hij intussen wel nadrukkelijk in de richting van de Gereformeerde Bond, omdat daar ‘soms’ wel eens een gezang wordt aangeheven. ‘Geen gezangen in de eredienst’, luidt de kop boven het betreffende RD-verslag dan ook. Mastenbroek vreest namelijk voor een hellend vlak: van één gezang in de eredienst naar meer. Maar wie Gods bewogenheid met mensen verdacht maakt en daarmee de grond onder het Kerstfeest vandaan haalt, is die dat hellend vlak niet allang afgegleden? In een dergelijke kerk heeft men toch helemaal geen Kuitert meer nodig om het spoor bijster te raken? Dat we vooral niet moeten denken dat God werkelijk om ons geeft, is immers ook de opvatting van Kuitert. Van Hasselaars opvolger H.W. de Knijff leerde ik dat men altijd moet oppassen wanneer de uitersten elkaar raken *in theologicis*. ‘Dan is er iets aan de knikker.’ Dat lijkt me ook hier het geval. En wie zich dan ook nog druk maakt over het zingen van een gezangetje door de burens, lijkt naar het woord van Christus toch wel de mug uit te ziften terwijl hij de kameel doorslikt (Matt.23:24).

Ik vrees intussen, en daarom noem ik het hier, dat dit geen incident is in de Gereformeerde Gemeenten c.q. in zogeheten ultra-gereformeerde kringen. Er werden wel enkele kritische ingezonden brieven in het RD geplaatst naar aanleiding van Mastenbroeks opmerkingen, maar die legden er vooral de vinger bij dat hij niet de Schrift maar de ‘bevinding van Gods volk’ maatgevend leek te achten voor de kwaliteit van een psalmberijming. De ontheiliging van Gods Naam die gegeven is met de ontkenning van Zijn bewogenheid met zondaren, was kennelijk niemand opgevallen. Dat een kerk wel eens een valse kerk zou kunnen worden wanneer zij geen tucht uitoefent jegens ambtsdragere die Gods mensieliefde, Zijn bewogenheid met zondaren ontkennen of verbasteren, dat komt in niemands hoofd op. Als het over een valse kerk gaat, komt doorgaans slechts de Protestantse Kerk in Nederland in aanmerking. Maar dat zou dus wel eens wat anders kunnen liggen. Natuurlijk behoort de ontkenning van Gods bewogenheid niet tot de officiële ultra-gereformeerde leer, en zullen velen zich er ook niet in herkennen. Maar het is wel een kras voorbeeld van doorgedraaide gemeentetheologie die zich daar zomaar aan vasthecht. Het kost weinig moeite meer van dat soort voorbeelden te geven. Toen hetzelfde *Reformatorisch Dagblad* rond Dankdag (04-11-2009) jongeren vroeg waarvoor zij God dit jaar gingen danken, vond een lezer dat wat al te frivool. Men

dient zich immers onbekwaam te voelen om God te danken. ‘De Heere zegene ons maar met *schuld*’, reageerde hij daarom in een ingezonden brief. Ook weer zo’n opmerking waar men gemakkelijk de man mee wordt in eigen kring, maar die bijbels-theologisch nergens op slaat. En dat terwijl men vanuit de bronnen van de Nadere Reformatie zoveel beters in huis heeft.

Waarom leg ik hier zo nadrukkelijk de vinger bij dit soort aberraties? Omdat het sinds het geruchtmakende en indrukwekkende artikel van A.A. van Ruler over ‘Ultra-gereformeerd en vrijzinnig’ (1970) wat stil geworden lijkt op dit front. En ik weet niet of dat wel goed is. Ik geef toe: zwijgen lijkt vaak verstandig, want kritiek op hun geloofsbeleving versterkt al snel het isolement waarin ultra-gereformeerden zich bevinden. Zulke kritiek, hoe omzichtig ook geuit, geldt immers per definitie als bewijs van het feit dat men een vijand van de waarheid is (dat is dus hetzelfde mechanisme, het spijt me dat de parallel opgaat, dat men aantreft bij sekten). Wanneer je daarentegen de verhoudingen goed houdt, wordt er niet tezeer tegen je gewaarschuwd en kun je dus regelmatig mensen pastoraal opvangen voor wie de geestelijke atmosfeer er te beknellend wordt. Gereformeerde bonds-gemeenten groeien al jarenlang daar (en soms lijkt het helaas wel: sléchts daar) waar zij grote Gereformeerde Gemeenten naast zich hebben. Dat geeft namelijk altijd een soort natuurlijke overloop, en als er gedoe is wordt de toestroom alleen maar groter. Gedoe is er overigens nogal eens, gezien het voetstuk waarop het kunstmatig laag gehouden aantal predikanten onvermijdelijk komt te staan - het zijn nu eenmaal sterke benen die die weelde dragen. In zulke situaties kan de aanpalende hervormd-gereformeerde gemeente (en misschien geldt het ook wel voor de dichtstbijzijnde Christelijke Gereformeerde Kerk, daar heb ik minder zicht op) het eigen kerkgebouw al snel uitbreiden, een tweede predikant beroepen, et cetera. Veel gemeentes zitten begrijpelijkerwijs niet direct op dit type groei te wachten. Maar je loopt er natuurlijk ook niet voor weg. Geen openlijke kritiek leveren lijkt dan het beste. Bovendien redeneren velen dat de ontkerstening al heel hard gaat en dat de refozuil het daardoor vandaag al zwaar genoeg te verduren heeft. Alsof zoiets als de ontkenning van Gods bewogenheid niet een vorm van ontkerstening *is*. Ze is dat zelfs in de meest letterlijke zin van het woord: ont-Kerst-ening.

Persoonlijk probeer ik met een regelmaat van zo eens per twee of drie jaar een zondagse dienst in de Gereformeerde Gemeenten mee te maken. Gewoon omdat je toch op de hoogte wilt blijven van hoe het er nu bij de burens aan toegaat, en geen beelden en karikaturen in stand wilt houden die inmiddels (zo hoop je) wel verouderd zijn. Soms valt het gelukkig mee, zo’n dienst. Vaker valt het tegen. Ook al stel je je er van tevoren nog zozeer op in, de kloof blijkt in de praktijk pijnlijk groot. Ik weet dat het beeld niet overal hetzelfde is, dat er variatie is. Ik laat mij door studenten aan de VU vertellen, en herinner me het ook uit onze Lelystadse tijd wel, dat er bij sommigen echt een rijke en gunnende Christus-prediking is. Maar bij anderen - de meerderheid naar men moet vrenzen - worden bijbelteksten toch stevast via het dogmatische raster van een strakke verkiezingsleer uitgelegd. Alle verrassing gaat er daardoor uit, alle leven wordt platgeslagen. Men vraagt niet naar het eigene van een bijbeltekst, naar het spannende punt waarop deze het dogma scheef lijkt te trekken of althans één zijde ervan naar voren brengt. Integendeel, de tekst wordt slechts gebruikt om op sjabloon-achtige wijze de eigen leer

te bevestigen, liefst zo compleet mogelijk. En zo gaat het zondag aan zondag.

Het wordt, laat ik mij door kenners vertellen, zelfs eerder erger dan beter. Er lijkt sprake van een toenemende verstijving in het eigen gelijk. Samen met de kleinere kerkgenootschappen eromheen verplaatsen de Gereformeerde Gemeenten zich hoe langer hoe meer naar de marge van het gereformeerde protestantisme en ook van de catholica. Natuurlijk wijst men ter rechtvaardiging van dat zelfgekozen isolement altijd naar de afkalving ter linkerzijde, en rekt men zich (ondanks alle geklaag over het afnemend geestelijk peil in eigen kring) daartegenover rijk met de eigen getalsmatige stabiliteit. De nog altijd licht groeiende ledenaantallen zijn echter in hoge mate bedrieglijk. Ze hebben meer te maken met het structurele geboorteoverschot dan met feit dat men de eigen kerk massaal trouw blijft. Onder de honderden mensen die jaarlijks de Gereformeerde Gemeenten verlaten zijn er velen die dat niet doen omdat ze Christus niet liefhebben, maar juist omdat ze Hem wel liefhebben. Al zijn er die met bewonderenswaardige volharding op hun post blijven, voor velen breekt toch ooit het moment aan waarop men het niet meer kan verdragen dat het licht van het Evangelie structureel onder een korenmaat wordt gezet.

Men kan aan dat laatste vanuit de grotere gereformeerde gezindte om de lieve vrede wil altijd maar voorbijgaan. Men kan op typisch postmoderne manier volstaan met de opmerking dat ieder vooral zelf moeten bepalen waar hij zich kerkelijk thuis voelt en hoe hij of zij zalig wil worden. Men kan opwerpen dat men er dan toch altijd nog maar trouw ter kerke gaat, trouwer zelfs dan elders - alsof het dan niet meer uitmaakt wat men in die kerk eigenlijk hoort! Men kan zelfs enigszins dwepen met de tale Kanaäns, of (à la G. Quispel) met de authenticiteit die in déze contreien dan toch nog maar gevonden zou worden. Maar dat helpt allemaal niet verder. Op die manieren blijven de problemen gewoon in stand. Men bedenke dat het nog altijd om het op twee na grootste protestantse kerkgenootschap in ons land gaat, met meer dan 100.000 leden (alleen de PKN en de GKV zijn groter). Ook daarom kan het goed zijn om nog eens te overwegen of de krasere, ontdekkende taal die Van Ruler - bij alle liefde en verwantschap die hij voelde! - destijds sprak ook voor vandaag niet een meer aangelegen weg is. Van Ruler wees er onder meer op dat de ultra-gereformeerde ketterijen gevaarlijker zijn dan de ketterijen van links, omdat ze zich doorgaans hullen in het gewaad van een bijzondere vroomheid en ernst. Men moet daardoor de nodige theologische kennis in huis hebben om ze te kunnen doorzien. Maar mag juist dat van predikanten en theologen niet verwacht worden? Wie weet vallen er, wanneer zij die kennis inzetten, hier of daar nog eens schellen van de ogen, om het met een onder ultra-gereformeerden geliefkoosde zinswending te zeggen. En komt er meer openheid om niet in een zelfgenoegzaam isolement, maar 'samen met alle heiligen' te zoeken naar de lengte, breedte, diepte en hoogte van de liefde van Christus. Dat is in elk geval waar je zo naar verlangt.

500 jaar Calvin

Hierboven werd de naam van Calvin genoemd. Het jaar waarin we zijn vijfhonderdste geboortedag herdachten ligt inmiddels bijna of helemaal achter ons. Dat geeft aanleiding

tot een korte terugblik [voor het juninummer staat een uitgebreidere terugblik gepland - Red.]. Ik meen te mogen zeggen dat de belangstelling die er dit jaar zowel nationaal als internationaal voor Calvijn was de stoutste verwachtingen heeft overtroffen. Natuurlijk werden tal van bestaande karikaturen weer van stal gehaald. Maar mij trof dat er toch ook wel bereidheid was om deze vanuit serieuze historische kennis te laten bijstellen en corrigeren. Een mooi voorbeeld daarvan vormde de Calvijn-tentoonstelling in Dordrecht, die meer dan 100.000 mensen trok. Zelf bezocht ik deze tentoonstelling, samen met nogal wat anderen, op 31 oktober jl., de laatste dag waarop ze opengesteld was. Mij trof de uiterst doordachte opzet. Via stemmen uit de hoge cultuur (Ursul de Geer, Maarten van Rossem) en de wat meer volkse cultuur (Appie Baantjer, enkele zo te zien van de straat geplukte passanten) bleek het mogelijk allerlei bevolkingslagen aan te spreken. Hun reacties op bepaalde citaten van Calvijn waren vervolgens voor twee kerkhistorici aanleiding om de inmiddels nieuwsgierig geworden bezoeker te vertellen hoe het nu echt zit bij Calvijn. Dr. Mirjam van Veen deed dat met de van haar bekende vrolijk-frisse kritische blik, en prof. Herman Selderhuis van het organiserende Reformatie-instituut kreeg vervolgens het laatste woord. Hij bewierookte Calvijn niet, maar liet de laatste flarden cynisme wel verdwijnen, nam Calvijn volstrekt serieus en toonde zich tussen de regels door ook met hem congeniaal. Of het opzet was weet ik niet, maar onbewust kreeg je als bezoeker daardoor het idee: zoals die laatste meneer het zegt, zó zal het wel zijn...

Voeg daarbij de vele congressen die de afgelopen tijd gehouden werden rond persoon en werk van Calvijn, de vele academische publicaties, de Calvijnfactor-test van de VU (onderwerp van talloos vele gesprekken op de werkvloer over het geloof en zijn invloed), de deelname van premier Balkenende en hare Majesteit koningin Beatrix aan officiële herdenkingen, het catechesemateriaal dat samengesteld werd, en *last but not least* de downloadbare eigentijds vormgegeven lesmaterialen voor het primair onderwijs, en het is duidelijk dat we niet te klagen hebben over de aandacht die alom aan de Reformator geschonken is. Weliswaar bleven velen een Calvijn-beeld naar eigen ontwerp uithakken met dezelfde hardnekkigheid waarmee mensen volgens Calvijn verkeerde beelden van God fabriceren. Toch lijkt het beeld dat de gemiddelde Nederlander van Calvijn en calvinisme heeft al met al in positieve zin te zijn bijgesteld. Calvijn en calvinisme 'mogen' weer. Minstens zien we er vandaag een begeesterd persoon respectievelijk een krachtige stroming in die substantieel hebben bijgedragen aan wie we vandaag als West-Europeanen zijn. Uiteraard is men bepaald nog geen christen wanneer men wat positiever is gaan denken over Calvijn en de naar hem genoemde geestesstroming, maar nieuwe openheid voor waar het Calvijn om begonnen was kan toch alleen maar gepaard gaan met een serieus nemen van zijn missie. Als tijdschrift dat de naam *Theologia Reformata* draagt en dat nadrukkelijk vanuit de bronnen van het calvinisme werkzaam wil zijn, is het goed om dit alles aan het eind van dit jaar niet onopgemerkt voorbij te laten gaan, maar met goed-calvijns dankbaarheid te vermelden.

Ik doe dat hier ook, omdat in de christelijke pers even wat discussie ontstond over de vraag of het nu wel nodig is zoveel energie te steken in de Calvijn-herdenking. Duiken we als christenen daarmee niet teveel weg in oude stoffige boeken, graven we ons niet

met al teveel weemoed in in een verleden dat toch echt voorbij is, in plaats van ons te richten op de missionaire uitdagingen waarvoor onze eigen tijd ons stelt? Mijns inziens liet de Dordtse tentoonstelling zien dat dit een valse tegenstelling was. Het missionaire effect ervan is vermoedelijk vele malen groter dan wanneer we bijvoorbeeld met z'n allen de markten en straten op gegaan waren om nog maar weer eens het evangelie te verkondigen. Die methode werkt in Nederland feitelijk niet meer, want wordt alom als te agressief en buitenissig ervaren. Daarom is het van belang goed na te denken over wat vandaag wél werkt, en het komt me voor dat Selderhuis en de zijnen daar goed in geslaagd zijn.

In dit verband lijkt het dan ook een goed plan om de dit jaar ingezette lijn van bewuste coördinatie en 'marketing' door te zetten naar komende herdenkingen toe, zoals in 2011 (450 jaar NGB) en natuurlijk 2017. Hopelijk kan dat op voet van gelijkheid en zonder de behoefte van enig instituut of organisatie om zichzelf te profileren. Ik kan niet beoordelen of de kritiek die dr. W. de Greef in dit verband op Selderhuis c.s. uitoefende terecht was, maar hoop wel dat ook hier nog meer convergentie zal plaatsvinden tussen protestanten van verschillende kerkelijke achtergronden. We staan immers meer en meer voor dezelfde zaak. Als redactie van *Theologia Reformata* realiseren we ons dat ook in toenemende mate, en denken we daarom (samen met de voor dit tijdschrift verantwoordelijke instantie) na over de mogelijkheid en wenselijkheid om ook andere loten van de gereformeerde stam dan de huidige twee bij het redactionele werk aan dit mooie tijdschrift te betrekken. Het gaat er immers om op academisch niveau gereformeerde theologie dienstbaar te maken aan kerk en geloof in de hedendaagse cultuur (zie het motto op de achterflap). Geleidelijk aan dient zich een gevoel aan als verwoord door de melaatse broodvinders in 2 Koningen 7:9: 'Wij doen niet recht', wanneer we de krachten niet proberen te bundelen en ons brood niet delen met anderen die hetzelfde doel ter harte gaat.

Memorabilia

De precieze datum kon ik niet achterhalen (waarom geven theologische instellingen dit soort gegevens eigenlijk niet een duurzaam plekje op hun websites?), maar ergens in oktober jl. promoveerde aan de Theologische Universiteit te Kampen bij prof. dr. M. te Velde de historicus drs. H. Veldman op het proefschrift *Hendrik de Cock (1801-1842). Op de breuklijnen in theologie en kerk in Nederland*. Zijn studie is uitgegeven bij uitgeverij Kok. Op 29 oktober promoveerde Jason van Vliet bij prof. dr. H. Selderhuis op een studie naar de antropologie van Calvin: *Children of God. The Imago Dei in John Calvin and His Context* (Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen); op 4 december volgde bij dezelfde promotor drs. Frits Harms met zijn studie *In God's Custody. The Church, a History of Divine Protection*, een studie naar Calvijns ecclesiologie vanuit de originele invalshoek van diens commentaar op de kleine Profeten. We feliciteren deze promoti van harte met hun behaalde resultaten!

Graag wil ik hier ook de promotie noemen van de jonge in Canada werkzame predikant Mark Jones op de christologie van de puritein Thomas Goodwin. Deze vond plaats

op 4 oktober jl. bij prof. Ernestine van der Wall te Leiden. Het opmerkelijke was dat de begeleiding van dr. Jones vrijwel geheel via email had plaatsgevonden. In twee jaar tijd heeft Jones op deze wijze zijn MA-thesis uitgewerkt tot een dissertatie. Ter gelegenheid van zijn promotie was hij naar ik meen voor het eerst enkele dagen in Leiden. Ik noem dit hier, omdat dit misschien wel de, of in elk geval *een*, manier van promoveren van de toekomst wordt. Academische instellingen hebben steeds minder geld om promovendi in dienst te nemen. Tegelijk hebben ze steeds meer belang bij afgeronde promoties (het bedrag dat de Nederlandse overheid voor een afgeronde dissertatie uitkeert gaat per 1 januari a.s. nog weer aanzienlijk omhoog). Omgekeerd wordt het ook steeds gebruikelijker en aantrekkelijker voor buitenlandse gegradueerden om in Nederland hun doctorsgraad te behalen. Internationaal gezien moet er vaak flink betaald worden voor een zogeheten PhD-traject, dat toeleidt naar een promotie. In Nederland is dat niet zo; weliswaar komen ook hier geleidelijk aan “Graduate Schools” van de grond, maar deelname daaraan is nog betrekkelijk vrijblijvend. Men kan dus heel goed vanuit het buitenland op afstand aan een Nederlandse theologische instelling promoveren.

Dit kan op den duur als positief effect hebben dat dissertaties niet langer het aanzien houden van een levenswerk waarmee men soms langer dan een decennium bezig is, maar meer en meer hun oorspronkelijke karakter als proefschrift (= proeve van zelfstandige onderzoeksbekwaamheid) terugkrijgen. Tegelijk zijn er ook die vragen stellen bij een dergelijk vorm van snel en ‘electronisch’ promoveren. Gaat het niet ten koste van de kwaliteit? Maar dat was bij dr. Jones evident niet het geval. En veronderstelt een proefschrift niet een leermeester-gezel relatie waarbij men elkaar goed leert kennen en basisinzichten en *best practices* aan elkaar overdraagt door minstens enige jaren nauw met elkaar samen te werken? Daar valt wat voor te zeggen. Anderzijds hoeft een promotor vermoedelijk niet per se zijn of haar eigen stempel te drukken op het proefschrift van een leerling om toch een goede begeleider te zijn.

Op dezelfde 4^e oktober aanvaardde aan de Vrije Universiteit de beminnelijke Vlaamse protestantse theoloog dr. Eddy van der Borght, destijds gepromoveerd bij G.G. de Kruijf en A. van de Beek, zijn ambt als Desmond Tutu-hoogleraar. Die naam geeft aan dat hij (samen met drie collega’s van andere VU-faculteiten) in het bijzonder tot taak heeft de banden met Zuid-Afrika aan te halen op het gebied van onderzoek dat de samenleving daar ten goede komt. Van der Borght zal zich blijkens zijn oratie met name bezig houden met het verloop van verzoeningsprocessen in situaties van hardnekkige raciale gescheidenheid, met name in kerken (die zijns inziens juist voorbeelden zouden moeten zijn van raciale verzoening). We wensen Van der Borght veel vreugde en zegen toe in zijn nieuwe opdracht.

De synode van de Protestantse Kerk in Nederland benoemde in haar bijeenkomst van 13 november jl. dr. N.W. den Bok uit Utrecht tot hoogleraar dogmatiek aan de PThU-vestiging te Kampen. Den Bok zal daar prof. dr. G.W. Neven opvolgen. Het duurde op de een of andere manier even voor het bericht wereldkundig werd. Ik geef toe dat allerlei andere synodebesluiten waarover men aparte persberichten opstelde ook niet onbelangrijk waren, maar de benoeming van iemand die op hoogleraarsniveau de dogmatische koers voor de protestantse kerk van de toekomst gaat helpen uitzetten is toch niet om het

even? Dr. Den Bok groeide op in kringen van de Gereformeerde Bond. Hij schoof als student op, zoals dat dan heet, naar het midden van de kerk, en werd via dr. A. Vos (bij wie hij promoveerde) gegrepen door de spirituele en theologische rijkdommen van de kerk der eeuwen. Hij schreef niet alleen over de patristische theologie (met name Augustinus) en die van de middeleeuwen (hij promoveerde op Richard van St. Victor, droeg veel bij aan het Scotus-onderzoek, haalde Jan van Ruusbroec voor het voetlicht en discussieerde in TR met schrijver dezes over de interpretatie van Anselmus' verzoeningsleer), ook een hedendaags theoloog als Hans Urs von Balthasar geniet zijn belangstelling. Andere accenten dus dan Neven voor hem legde, en ook weer anders dan J.T. Bakker het voorafgaande aan Neven deed. Maar aan Den Boks brede blik zullen naar men mag aannemen toch ook reformatorische theologen als Luther en Calvijn, Barth en Noordmans zich niet blijvend weten te onttrekken.

Tenslotte memoreer ik hier graag nog even de aanbieding van de *Studiebijbel in Perspectief* die op 27 november jl. plaatsvond in Apeldoorn. Deze studiebijbel, die teruggaat op een Franse publicatie maar waaraan ook vele Nederlandse auteurs hun medewerking verleenden, staat onder hoofdredactie van ons redactielid H.G.L. Peels en de Kampense nieuwtestamenticus P.H.R. van Houwelingen. Het belooft door de unieke opzet (met o.a. toegang tot een website met veel fotomateriaal) een standaardwerk te worden dat in orthodox-protestantse kringen veel aftrek zal vinden, en hopelijk ook intensief gebruikt zal worden. Op de inhoud ervan zal in dit tijdschrift vast en zeker nog teruggekomen worden.